

Иван М. Бецић

научни сарадник

Институт за српску културу

Приштина/Лепосавић

УДК336.717(497.11)''19''

ИНДУСТРИЈСКО-ТРГОВАЧКА БАНКА А. Д. - ВРАЊЕ*

АПСТРАКТ: Велике потребе за обнову земље након Првог светског рата иницирале су обнову предратних и оснивање нових новчаних завода. У инфлаторном периоду новчани заводи успешно су пословали, али је део њих инвестирао капитал у индустријске послове и са снажењем динара остао на несигурној подлози, те доживео крах. Банке су стога углавном пословале кредитирањем клијената по краткорочним меницама, тако да привредници нису имали превише могућности да дођу до потребног капитала. Са избијањем привредне кризе 1925. године предузећа су остајала без потребних финансијских средстава, тако да су се многа довијала на различите начине не би ли омогућила наставак пословања. Власник врањске фабрике обућа Стојан Николић је са својим рођацима и извесним бројем људи основао новчани завод са циљем да он буде финансијер поменуте фабрике. На основу архивске грађе и релевантне литературе приказан је рад ове новчане установе, проблеми које су локалне банке имале у другој половини прве послератне деценије и разлоге због којих је ова банка престала са радом. *КЉУЧНЕ РЕЧИ:* Индустријско-трговачка банка, фабрика обуће, Стојан Николић, протестоване менице, тиха ликвидација.

Врање се налази на Врањској реци, у пространом Врањском пољу. Током периода османске владавине у Врање се долазило са свих страна, са Косова, из Македоније, из Бугарске и из северне Србије, јер је било врло важно место на моравско-вардарском друму. У то време, два главна производа врањске привреде били су покровци и ужад, са којима су врањски трговци трговали по Босни, Македонији и Бугарској. Стотине товара ужарије и покрова односило се из Врања. Од заната био је развијен ковачки, а најчешће се израђивало оружје, секире, потковице, клинци, док се роба пласирала по целом Балканском полуострву. После Првог светског рата, у Краљевини СХС, град је постао седиште Врањске

* Рад је рађен у оквиру Пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028) који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

области и команданта војног округа, али је његова привреда била у опадању, с обзиром на то да у њему није било индустрије.¹

Последице окупације биле су стравичне по Врањски округ и, осим великог броја пострадалих, око 20.000 кућа било је порушено или изгорело, од чега их је 17.000 било у срезу Јабланичком.² Слична ситуација била је на целом подручју предратне Краљевине Србије тако да се током првих послератних година осетила велика потреба за обновом и изградњом. Из тих разлога, оснивана су бројна грађевинска предузећа, а како је прехрана становништва била једна од примарних потреба државе, ницале су и трговачке радње, на велико и мало, чији су власници постајали сви који су имали довољно финансијских средстава да могу да их уложе. Високе зараде у грађевини и трговини подстрекивале су новчане заводе да запоставе своју примарну, банкарску делатност, засновану на давању кредита по есконту и текућим рачунима и да се упусте у знатно комерцијалније делатности.

Како су послератна инфлација и страдање у рату обезвредили главнице новчаних завода, они су били принуђени да их повећавају или да фузионисањем остваре довољно велики капитал да би могли да наставе са радом. У таквим околностима брза и велика зарада била је неопходна банкама, посебно локалним, који нису располагали са довољно капитала да би могли опстати у новим економским условима. Улагања у грађевинарство и трговину подстрекивала је и висока инфлација која је трајала до јануара 1923. године и мера новог министра финансија Милана Стојадиновића.

Повећавање капитала банкама је значило и могућност да добију повољне кредите код *Народне банке Краљевине СХС*, тако да је недостатак сопственог капитала за улагање био надокнађиван осетном разликом у каматним стопама између емисионе установе и новчаних завода који су имали могућност да се користе овом врстом кредита. У периоду од 1919. до 1923. године, оним новчаним заводима који су испуњавали услове, *Народна банка* давала је зајмове по есконту по 5% каматне стопе, односно, до 15. маја 1922. године по 6%, а након тог периода по 7% по ломбарду.³ Са друге стране, активна каматна стопа у овом периоду код приватних новчаних завода кретала се између 7–12%,⁴ што је уз провизију, која је варијирала између 0,5% до 1% месечно, реалну каматну стопу повећавала за још 6% до 12%, тако да је камата коју су клијенти плаћали доста варијирала и кретала се од минималних 13% до чак 24%.

Из наведених разлога привредни субјекти настојали су да по сваку цену испуне захтеве *Народне банке* и буду њени комитенти, било да су у

¹ Станоје Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I, Загреб 1925, 420.

² *Врањске новине*, 1-2, 1. август 1920, 1.

³ *Народна банка 1884–1934*, Београд 1934, 309.

⁴ Новак Поповић, Душан Мишић, *Наша домаћа привреда, фактори, стање - унапређење*, Београд 1929, 60.

питању предузећа која су на овај начин долазила до повољних кредита, било да су у питању новчани заводи који су захваљујући разлици у каматним стопама остваривали високе приходе. На крају 1919. године *Народна банка* потраживала је по есконту и ломбарду 44,5 милиона динара, док је 31. децембра 1920. године овај износ достигао 266,9 милиона динара. Тражња за новцем посебно се осетила од августа 1921. године, тако да су менични кредити у другој половини новембра досегли суму од 633,7 милиона, да би се на крају године свели на 557,7 милиона динара, односно 100% увећани у односу на годину дана раније.⁵

У 1922. години повећање зајмова ишло је још бржим темпом него претходних година, тако да су на крају године достигли суму од близу 900 милиона динара, односно 300 милиона више него на крају претходне године. Уколико се томе дода да је *Народна банка* прибегла извесним рестриктивнијим мерама по питању доделе кредита, јасно је да је потреба за задуживањем привреде била веома изражена. Највећи корисници ових кредита били су новчани заводи, који су од свих врста кредита које је *Народна банка* одобрила у висини од 1.421,2 милиона динара, били корисници 804,9 милиона, односно 56,64%.⁶

У жељи да ојача, а потом стабилизује вредност динара, министар Стојадиновић почео је да спроводи дефлациону политику. Мада је новчана маса у оптицају била невелика и јануара 1923. године износила свега око 415 динара по глави становника, део новца у оптицају додатно је повлачен.⁷ Финансијске мере министра пратила је и *Народна банка* на тај начин што је обуставила давање нових зајмова по есконту, а већ одобрене кредите умањила је за 10%, док је есконтовање меница продужила у новим границама.⁸ Ова такозвана „криза кредита“ у најозбиљнијој мери утицала је на велики број новчаних завода. Поједине банке, које су капитал пласирале у дугорочне инвестиције остале су без новца са којим би могле да функционишу, док су друге морале да долазе до потребних финансијских средстава зајмовима код великих приватних установа, под осетно вишим каматама. Оваква ситуација изазвала је скок активне каматне стопе новчаних завода, па је она већ у првој половини 1923. године достигла висину од 20% до 24%. Врхунац каматне кризе достигнут је у 1924. години, када се она кретала 24%, понегде и 30%, па и више.⁹ Уколико се томе дода и провизија, која је готово у свим случајевима износила 1% месечно, камате су на годишњем нивоу достизале и преко 40%.

⁵ *Народна банка*, 151.

⁶ *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918-1938*, Београд 1938, 244.

⁷ *Самоуправа*, 19, 26. јануар 1923, 1.

⁸ *Народна банка*, 152.

⁹ Н. Поповић, Д. Мишић, нав. дело, 60–61.

Недостатак кредита и дефлациона политика, уз године добрих приноса у пољопривреди, утицале су на јачање курса динара, што је изазвало крах појединих банака. Зато се број финансијских установа током 1924. године смањило, а првенствено су страдали они новчани заводи који су ангажовали свој капитал у дугорочне кредите привреди, пре свега индустрији. У кредитном погледу, стање се из корена променило 1925. године, када је стагнација у пословима већ постала очита. За разлику од претходних година, у којима се нису бирала средства да се дође до кредита, у 1925. години појавио се вишак новца на тржишту услед смањеног потраживања привреде, а улози на штедњу код новчаних завода почели су да расту. Поново су поједине банке биле на удару привредних прилика и или су падале под стечај или су се са великом муком одржавале од пада под стечај. Без обзира на нестабилну ситуацију, број новчаних завода у Краљевини СХС је растао, јер су се константно оснивале нове банке, али се укупни банкарски апарат ипак смањивао.

Табела 1. Банкарски апарат у Краљевини СХС¹⁰

година	број банака	број филијала	Укупно
1922.	641	374	1.015
1923.	654	357	1.011
1924.	651	306	957
1925.	666	293	959

У таквим околностима, у Врању је, поред три постојећа новчана завода, у 1925. години основан нови, под именом *Индустријско-трговачка банка А. Д.* Молба за дозволу за оснивање новчаног завода упућена је Министарству трговине и индустрије крајем јануара, а оснивачи су истакли да је Врање имало повољне услове да буде једно од јачих индустријских места, будући да је имало довољно радне снаге, док је земље у околини било врло мало, због чега је осетан број становника преко лета ишао у печалбу. Жељу да истакну све потенцијале Врања за индустријски развој оснивачи *Индустријско-трговачке банке* за пример су истакли оснивање *Врањског електричног друштва* 1921. године, које је четири године касније било у пуном развоју. *Електрично друштво* користило је падове реке Јелашнице у околини Врања, а процене молбеника биле су да се у два централама могло добити 5.000-6.000 коњских снага, сваке понаособ, што би неминовно поставило јаке темеље будућој индустрији Врања. Оснивачи су истицали и то да је у месту било сировина, које су се искоришћавала у ситној домаћој индустрији, као што је била производња ужарије, а која је најбољу прођу имала у Солуну, упркос италијанској конкуренцији.¹¹

¹⁰ Архив Југославије, збирка Добривоја Стошовића фонд 81, фасцикла 1, архивска јединица 1 (у даљем тексту АЈ, 81-1-1), Банкарство и осигурање.

¹¹ АЈ, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије (65), АЈ, 65-1458-2442, Допис министру индустрије и трговине од 26. јануар 1925.

Банчиним правилима истицано је да се у њеном делокругу налазило вршење банкарских, индустријских, трговачких, предузимачких и транспортних послова. *Индустријско-трговачка банка* би:

- учествовала у оснивању и разграничавању индустријских, шумских, грађевинских и предузимачких послова, било само за свој рачун, било у заједници с другим;

- есконтвала и реесконтвала менице, упутнице, варанте, чекове и др;
- отварала кредите по текућим рачунима и бавила се чековском радњом;
- давала зајмове на хартије од вредности, драгоцености и друге сигурне залогe свих врста;

- вршила наплате и исплате;
- примала у депозит оставе свих врста;
- издавала гарантна писма и све врсте акредитира;
- примала новац на приплод:

а) по текућим рачунима у вези са чековском радњом и вез ове;

б) на уложне књижице;

- примала новац на чување;
- куповала и продавала вредности котиране на берзама за рачун свој и трећих лица;

- вршила уопште банкарске и мењачке послове;

- давала зајмове на залогy сваковрсне извозне и увозне робе, било да се ова налази у банчиним сместиштима, било у приватним магацинима, кад она нуди довољно гаранције. У ову сврху *Индустријско-трговачка банка* могла би, по потреби, подизати и потребна сместишта, било сама, било у друштву с другим. На робу, која се налазила у банчиним сместиштима, Банка је могла издавати заложничке уложнице (варанте).¹²

Управни одбор састојао се од пет чланова, са мандатом од четири године, док су за чланове Надзорног одбора бирали три члана на годину дана. Подела добити вршила би се према следећем распореду: 10% резервном фонду, 10% на име тантијеме члановима Управног фонда, 4% на име тантијеме члановима Надзорног фонда, 6% на име тантијеме банчиним службеницима, уколико су се на послу налазили најмање шест месеци, 4% пензионем фонду банчиним службеницима, док је остатак зараде остављен збору акционара на располагање.¹³ Висина тантијема кретала се у проценту који је био карактеристичан за већину банака на простору Краљевине СХС, а једино је одступала висина тантијеме чланова Управног одбора, која је била доста виша, јер се најчешће кретала око 6%.

Из делокруга рада *Индустријско-трговачке банке*, као и самог њеног назива, јасно је да је основни циљ оснивања овог новчаног завода било

¹² *Правила Индустријско-трговачке банке у Врању, Врање 1925, 6-7.*

¹³ Исто, 12-18.

улагање у привреду. Објашњења заинтересованих о оснивању оваквог типа новчаног завода додатно говоре о томе, јер њихова напомена да су у Врању већ постојала три новчана завода, али да ниједан од њих није ни директно ни индиректно учествовао у неким трговачким или индустријским предузећима, већ су углавном радили са есконтом меница и примањем улога на штедњу, довољно говори о пословној оријентацији завода који се оснивао. У новооснованој банци класични банкарски послови били би споредни, а главни посао било би подизање и снажење индустрије и трговине директним или индиректним учешћем у предузећима ове врсте, а посебно потпомагању постојеће фабрике обућа у граду.¹⁴

Оснивачи *Индустријско-трговачке банке* били су: Стојан Николић, фабрикант обуће; Зафир Николић, трговац; Реља Д. Јанчић, трговац; Стојан Недељковић, трговац; Милан А. Стефановић, адвокат; Урош Пурић, обућар; Воја Ст. Ружић, трговац; Јован И. Поповић, учитељ; Димитрије М. Јовановић, трговац и Стојан Ружић, трговац.¹⁵ Број од десет оснивача, при чему је банчина главница од милион динара била распоређена у 1.000 акција од по 1.000 динара говори о томе да је успешност оснивања овог новчаног завода унапред била осигурана.¹⁶ У провинцијским новчаним заводима вредност акције у најчешћим случајевима кретала се између 100 и 250 динара, а број акционара био је најчешће бројан. Уколико би вредност акције била 500 или у овом случају 1.000 динара, јасно је да је новчани завод био осниван са одређеном наменом, у овом случају, првенствено за потребе фабрике обуће.

До Претходног збора акционара, који је одржан 5. јула 1925. године, све акције биле су уписане и главница у потпуности уплаћена. Први Управни одбор чинили су: Стојан Николић, Зафир Николић, Стојан Ружић, Реља Јанчић и Урош Пурић. За чланове Надзорног одбора изабрани су: Милан Стевановић, Јован Поповић и Димитрије Јовановић.¹⁷ Апсолутну надмоћ у банци имао је Стојан Николић, који је са члановима своје породице поседовао 535 акција.¹⁸

Индустријско-трговачка банка отпочела је са радом 13. јула 1925. године, у локалу *Прве врањске фабрике обућа* Стојана Николића.¹⁹ Услед

¹⁴ АЈ, 65-1458-2442, Извештај оснивача Индустријско-трговачке банке поднет на Претходном збору акционара одржаном 5. јула 1925.

¹⁵ *Правила Индустријско-трговачке банке у Врању*, 21.

¹⁶ Исто, 4.

¹⁷ АЈ, 65-1458-2442, Записник са Претходног збора акционара Индустријско-трговачке банке одржаног 5. јула 1925.

¹⁸ АЈ, 65-1458-2442, Списак акционара који су депоновали своје акције за Претходни збор акционара 5. јула 1925.

¹⁹ Риста М. Симоновић у *Друштвена историја Врања, Од краја 19. до краја 20. века*, Врање 2013, 98, нетачно наводи да је банка основана јануара 1925. године. До грешке је вероватно дошло јер је тада покренута иницијатива за оснивање овог новчаног завода.

великих оснивачких трошкова и чињенице да је у години оснивања радила само пет месеци, остварила је добит од свега 1.207,25 динара, што је унето у резервни фонд.²⁰ У 1926. години *Индустријско-трговачка банка* имала је обрт од 47.262.343,43 динара, што је био показатељ напретка и развијања банчаних послова, тако да је у овој години остварила добит од 62.599,95 динара.²¹ Банчина управа измењена је у том погледу што је умро члан Управног одбора Зафир Николић.²²

Иако је *Индустријско-трговачка банка* забележила одређени успех у овој години, према свим показатељима 1926. година „спада несумњиво у најкритичнији временски одсек привредног живота“ Краљевине СХС. Цела година била је у знаку криза и то како политичких тако и економских. Оцењена је као најнеповољнија послератна година за пословање до тог тренутка, што је илустровао и велики број стечајева, којих је, у односу на 1924. годину и њих 106, две године касније било 832.²³ У највећој мери, застој у трговини, занатству и индустрији изазвала је велика криза у пољопривреди. Према мишљењу *Банатске трговачко-индустријске и занатске коморе* узроци пољопривредне кризе били су: појава великих прекоморских извозника пшенице, запостављено оплемењење семена и стоке, несташница јефтиног кредита, лоша пореска политика, централизација државне администрације, нестална царинска и саобраћајна тарифна политика, висока кирија за радње и високе таксе.²⁴ У сваком случају, криза се тек захуктавала, а земљорадници су постајали доминантни корисници кредита у многим локалним новчаним заводима.

Попут претходних година, и у 1927. *Индустријско-трговачка банка* бавила се искључиво примањем улога на штедњу и давањем краткорочних зајмова на менице, залог и по текућим рачунима. Раполагала је са довољно новца током целе године и одмах излазила у сусрет свима који су тражили кредит, а и улагачима су исплаћивали новац без отказа.²⁵ Начин банчиног пословања одсликава пословну климу у Врању, као и у целој држави у том тренутку. Иако је основана првенствено са циљем да улаже у индустрију, *Индустријско-трговачка банка* бавила се попут осталих новчаних завода из места првенствено банкарским пословима, јер су они доносили сигурну добит.

²⁰ АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора поднет на Првом збору акционара одржаном 28. фебруара 1926.

²¹ АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора Индустијско-трговачке банке поднет на Другом збору акционара одржаном 20. фебруара 1927.

²² АЈ, 65-1458-2442, Записник са Другог збора акционара Индустијско-трговачке банке одржаног 20. фебруара 1927.

²³ *Извештај Удружења војвођанских банака за 1926. годину*, Нови Сад 1927, 5-7.

²⁴ *Банкарство*, 11, Загреб-Београд-Љубљана 1926, 523-524.

²⁵ АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора Индустијско-трговачке банке поднет на Трећем збору акционара одржаном 26. фебруара 1928.

Уз обрт од 52.986.031,87 динара, зарада у овој години износила је 91.999,96 динара. Небанкарски послови у овој години огледали су се у куповини куће од Живојина Рафајловића, у којој се је налазио и банчин локал. Кућа је купљена за 600.000 динара, а управа је била свесна да је сума била сразмерно висока у односу на капитал Банке. Међутим, како је била двоспратна, налазила се на добром месту, у свом саставу имала шест локала, од којих је један користила *Индустријско-трговачка банка*, а да је један од конкурената за куповину била и *Врањска банка*, управа није желела да пропусти куповину и пребацује своје седиште у други локал. Обављени посао сматрао се упешним, јер је, према процени, кућа вредела преко милион динара²⁶

Пословање у 1928. години било је отежано у тој мери што су се новчана и привредна криза прошириле на читаву државу и имале су утицај на прилив новца код већине новчаних завода, па и *Индустријско-трговачке банке*. Улози на штедњу су се смањили, тако да је Банка била принуђена да тражи наплате меница и смањи кредите по текућим рачунима. Смањење улога и меничног портфела утицало је на смањивање добити, која се у односу на претходну годину готово преполовила и износила 49.483,03 динара.²⁷

Графикон 1. Дивиденда акционара *Индустријско-трговачке банке* у односу на поједине банке из краја²⁸

²⁶ АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора Индустијско-трговачке банке поднет на Трећем збору акционара одржаном 26. фебруара 1928.

²⁷ АЈ, 65-1458-2442, Извештај Управног одбора Индустијско-трговачке банке поднет на Четвртм збору акционара одржаном 24. марта 1929.

²⁸ АЈ, 65-1458-2442, Извештаји Управног одбора Индустијско-трговачке банке поднети на Другом, Трећем и Четвртм збору акционара. Иван М. Бецић, „Сурдулицка прометна банка“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017, 204.

Представљени графикон илуструје успешност пословања *Индустријско-трговачке банке* у односу на *Врањску банку* и оближњу *Сурдуличку прометну банку*.²⁹ Иако се ради о новчаним заводима који нису били репрезентативни ни по висини капитала нити по својој великој успешности, дивиденда њихових акционара је, у случају *Врањске банке* осетно била виша од дивиденде дељене у *Индустријско-трговачкој банци*, док је *Индустријско-трговачка банка* у три приказане године била успешнија од *Суруличке прометне банке*, која је, без обзира на двоструко већи основни капитал, ипак пословала у пасивном крају.

Табела 2. Главне позиције *Индустријско-трговачке банке* (у динарима)³⁰

година	основни капитал	есконт меница	улози на штедњу ¹	резервни фонд
1925.	1.000.000	1.024.920	1.151.444,70	30.154,30
1926.	1.000.000	2.903.120	2.690.269,55	30.861,55
1927.	1.000.000	3.843.832	5.195.741,05	38.461,50
1928.	1.000.000	2.304.697	3.775.587,14	53.329,46

Услови за банкарско пословање у Врању нису били најповољнији. Према попису из 1921. године Врање је имало свега 7.948 становника, мада је срез пчињски, са 111.071 становником, пружао могућности за пласирање капитала.³¹ У 1928. години број становника Врања нарастао је на око 10.000, али индустрија у њему готово да није постојала јер је, уз фабрику обуће у граду пословала једино текстилна фабрика *Ристић, Димитријевић, Цигарчић и Друг.*³² Ситуација је упућивала банке да клијенте траже међу трговцима и занатлијама, као и земљорадницима, али је постојање већег броја банака у Врању, као и околним местима, стварало јаку конкуренцију.

У покушајима да обезбеди зараду, управа *Индустријско-трговачке банке* није презала ни од злоупотреба приликом пословања. Спор са Јосифом Т. Влајинцем, агрономом из Врања, доспео је до среског поглавара, а свој епилог добио је у Министарству трговине и индустрије.³³ Влајинац се

²⁹ Врањска банка узета је из разлога што је висина њеног капитала била идентична капиталу *Индустријско-трговачке банке*, док је *Сурдуличка прометна банка* изабрана јер је реч о новчаном заводу који је пословао у крају који је близу Врања, а никако није могао спадати у богатија окружења.

³⁰ АЈ, 65-1458-2442, Рачуни изравнања *Индустријско-трговачке банке* од 1925. до 1928; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930*, Wien 1930, 387; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931*, Wien 1931, 420; *Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932*, Wien 1932, 414.

³¹ *Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, III, Загреб 1928, 505.

³² *Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за индустрију, обрт, трговину и пољопривреду*, Београд 1928, 864-866.

³³ Јосиф Т. Влајинац био је један од оснивача *Врањске прометне банке* и имао је довољно знања да утврди да ли су поступци *Индустријско-трговачке банке* били исправни или не. (*Правила Врањске прометне банке за Кредит и Штедњу А. Д. у Врању*, Врање 1926, 21).

жалио да је *Индустријско-трговачка банка* лажно приказивала суму за коју је продала кућу на лицитацији и да је покушала да двоструко наплати своја потраживања. Наиме, Банка је од њега примила 16. јуна 1927. године меницу на 60.000 динара као супергаранцију за меницу Ристе Јовановића на 70.000 динара са роком доспећа од 15. маја 1927. године, уз услов да му је врати када буде наплатила Јовановићево дуговање. Иако је наплатила дуговање, *Индустријско-трговачка банка* није вратила меницу Влајинцу, тражећи од њега додатних 18.000 динара. Влајинац је изнео податке да је управа *Индустријско-трговачке банке* приказала да је Јовановићева кућа продата за 30.000 динара, док је стварна сума износила 50.000 динара. Како су Јовановићева четири винограда продата за 33.521 динар, банчина потраживања била су у потпуности подмирена. Као разлог што му меница није враћена, Влајинац је изнео то да је иста покушана да се наплати два пута. Јовановићу је за 32.000 динара *Индустријско-трговачка банка* наплатила 59.700 динара, па је каматне стопе, које су врањске банке примењивале, а које су се кретале од 24% до 30%, окарактерисао као камате које ни зеленаши не наплаћују.³⁴

Овај случај наговештавао је да се *Индустријско-трговачка банка* није налазила у повољној финансијској ситуацији и да је прибегавала свим средствима не би ли одржала своје пословање. Министарство трговине и индустрије упутило је своје инспекторе да изврше преглед рада свих новчаних завода у Врању, а инспектори су закључили да стање *Индустријско-трговачке банке* није најповољније и да се она борила са бројним тешкоћама.³⁵

Приликом прегледа рада *Индустријско-трговачке банке*, уз инспекторе су присуствовали Александар Шоф, књиговођа, Добривоје Николић, благajник, Стојан Николић, председник Управног одбора, Сретен Николић, члан Управног одбора и Милан Николић, члан Надзорног одбора. Стање меница на дан 1. марта 1929. године показивало је да је *Индустријско-трговачка банка* имала пласиране менице у вредности од 2.233.037 динара, од којих је протестованих код суда било за 927.775 динара, а протестованих и са протеклим роком за 228.444 динара.³⁶

Банка је у реесконту имала менице за 350.200 динара, од чега су менице за 134.800 динара биле реесконтоване код *Банкарског и трговачког Д. Д.* из Београда, а за 215.400 динара код *Трговачко-индустријске банке „Вардар“* у Скопљу. Код *Поштанске штедионице Индустријско-трговачка*

³⁴ АЈ, 65-1458-2442, Допис Јосифа Влајинца Т. Министарству трговине и индустрије од 13. децембра 1928.

³⁵ АЈ, 65-1458-2442, Допис комесара министарства трговине и индустрије Одељењу за банкарство и кредитне установе од 25. децембра 1929.

³⁶ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

банка уживала је кредит од 296.450 динара. Банка је користила и кредит код *Врањске привредне банке* у висини од 160.689 динара и *Општег југословенског банкарског друштва* од 211.740 динара, што је укупно чинило задужење по акцептима од 372.429 динара. Банка је уживала кредит и код „Шумадије“ *Првог српског осигуравајућег друштва А. Д.* и код *Југословенске банке А. Д.*, обе из Београда, док је користила и исплатила кредит код *Врањске кредитне банке* у висини од 44.000 динара.³⁷

У банчином поседу биле су хартије од вредности за 119.739 динара, од којих је обвезница ратне штете било 126 комада вредности по 430 динара (54.980), 220 комада акција *Електричног друштва* по 220 динара (48.159) и 600 акција фабрике обуће по 100 динара (17.400). Резервни фонд *Индустријско-трговачке банке* био је у складу са законом и чиниле су га акције ратне штете у вредности од 53.329,46 динара. Банка је кредите давала уз камату од 12%, што је уз 12% провизије, на годишњем нивоу чинило укупну камату од 24%. Краће време *Индустријско-трговачка банка* наплаћивала је камату од 12%, са 6% провизије, али је од тога одустала.³⁸ Високе каматне стопе посебно су критиковане у социјалистичкој Југославији, а поједине оцене биле су да су „приватне зеленашке банке у доиста сиромашној врањској средини, с високим каматама направиле праву пустош“.³⁹

Висина активне каматне стопе није била у складу са кретањима на банкарском тржишту Краљевине СХС. Од 1927. године била је приметна тенденција опадања каматне стопе и она је код већих новчаних завода износила 14–18%. У 1928. и 1929. години давани су кредити и по 12%, али се у том тренутку за нормалну камату сматрало 14%.⁴⁰ Висока активна камата била је последица високе пасивне каматне стопе, односно интереса који је *Индустријско-трговачка банка* давала својим штедишама. Банка је од 1925. до 1927. године давала камату од 12% на улоге на штедњу, док ју је од 1928. године повисила на чак 15%.⁴¹ Иако су улози на штедњу, готово у потпуности од стране грађана, незнатно сељака, износили 2.658.084,60 динара и били два и по пута већи од банчиног капитала, потреба за новцем приморавала је *Индустријско-трговачку банку* да даје високу камату да би привукла штедише.

Са друге стране, поређење са кретањем каматних стопа на тржишту треба узети уз извесну дозу опреза, јер она није била јединствена за читаво подручје Краљевине СХС. Краљевина Југославија припадала је групи

³⁷ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

³⁸ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

³⁹ Р. М. Симоновић, *нав. дело*, 55.

⁴⁰ Н. Поповић, Д. Мишић, *нав. дело*, 60–61.

⁴¹ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

земаља у којима су се наплаћивале претерано високе камате, што је посебно било фатално за привреду, јер су највеће камате наплаћиване управо од најслабијих привредника. Најмање камате биле су у Словенији, по великим градовима у Хрватској и Србији кретали су се до 14%, док је у осталим деловима државе она очито ишла и преко 14%.⁴² Нормална интересна стопа од 12% била је чиста књиговодствена варка. Са провизијом која је представљала измишљен намет, да би се задовољили законски прописи, камата је стварно износила 18%, 24%, 30%, 36%, па и преко тога. Банкарство је у провој послератној деценији било веома уносан посао. Свет се лако задуживао и поред претерано високих каматних стопа, јер су и услови за задуживање били релативно лаки, проста меница са потписом.⁴³

У покушају да се бави небанкарским пословима, Управни одбор је на седници 20. марта 1927. године одлучио да *Индустријско-трговачка банка* постане представник фордове фабрике аутомобила. У овом послу Банка је учествовала са 50.000 динара, али он вероватно није био успешан, будући да га је отказала 1928. године отказала. Од других послова Банка је зарађивала 24.000 динара на име закупа зграде од *Прве врањске фабрике обућа*.⁴⁴

Највећи банчин клијент била је фабрика обуће у власништву председника Управног одбора Стојана Николића. Ово предузеће било је акционарско друштво створено и вођено од истих лица која су основала банку. Члан Управног одбора Добривоје Николић био је син Стојана Николића, док је члан Надзорног одбора Милан Николић био његов братанац. Братанци, браћа Николићи били су лекари и бољег материјалног стања од свог стрица. Фабрика обуће просечно је током године дуговала *Индустријско-трговачкој* банци 250.000 динара, али је често тај дуг достигао и 500.000 динара. Уз то, Стојан Николић дуговао је преко 100.000 динара, које је такође пласирао у фабрику обуће.⁴⁵ Овај дуг настао је током последњих пар година, јер према банчиним правилима, у прве две године чланови оба одбора нису могли добијати кредит од Банке.⁴⁶

Инспектор Олић констатовао је да је *Индустријско-трговачка банка* била активна, али да није била ликвидна. Велики проблем представљале су протестоване менице и уколико је желела да постави Банку на стабилне ноге, управа је морала да обезбеди потраживања од милион динара за

⁴² *Народна банка 1929*, Београд 1930, XXXIII.

⁴³ *Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937*, Скопље 1937, 723.

⁴⁴ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

⁴⁵ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

⁴⁶ АЈ, 65-1458-2442, Извештај оснивача *Индустријско-трговачке банке* поднет на Претходном збору акционара одржаном 5. јула 1925.

проблематичне менице да би штедни улози били сигурни, а и ради самих акционара, јер је стање благајне са сумом од 15.000 динара било незнатно у односу на висину штедних улога. Уз то, давање кредита фабрици обуће морало се свести на мању меру.⁴⁷

Велика диспропорција између сопствених и туђих средстава није била карактеристична само за *Индустријско-трговачку банку*. Док је тај однос 1920. године био 43:57%, због знатног пораста улога у 1929. години износио је 24,1:75,9%.⁴⁸ Овај однос диктирао је инвестициону политику банака. Како су три четвртине средстава припадале штедишама, да би умањиле ризик пословања банке су се опредељивале на краткорочно кредитирање индустрије и трговине. Дугорочни кредити пољопривреди нису разматрани као реална могућност, а кредитна способност клијената и гаранција отплате дуга стављани су испред зараде. Како је основни разлог оснивања *Индустријско-трговачке банке* био сакупљање финансијских средстава за дугорочно улагање у фабрику обуће, јасно је да ризик пословања био велики и да је ово улагање у великој мери утицало на ликвидност овог новчаног завода. Са друге стране, разлог застоја у отплати меничних обавеза према банци био је последица опште привредне кризе и рефлексije веровања да ће држава измирити земљорадничке дугове, што је добрим делом зауставило плаћања обавеза сељака, а услед тога довела у питање и ликвидност осталих привредних грана.⁴⁹

Овакав став клијената према банкама доживео је кулминацију пар година касније када су се готово све банке на територији Краљевине Југославије нашле у тешком положају, посебно од момента када се почело говорити о конверзији земљорадничких дугова. Банке су сматрале да презадуженост земљорадника не постоји, јер су они почетком 1932. године дуговали банкама три до три и по милијарде динара. Међу сељацима се развијала несавесна агитација са циљем да се код њих формира уверење да ће доћи до конверзије и да не морају плаћати ануитете зајмова.⁵⁰

Време је показало да је процена инспектора Олића била у потпуности тачна и да *Индустријско-трговачка банка* није била у стању да настави са нормалним радом. У извештајима бечког *Compass*-а овај новчани завод навођен је све до 1932. године, али је његово стање приказивано закључно са 31. децембром 1928. године. Да је њен рад био паралисан види се и из тога што је закључно са 1929. годином *Индустријско-трговачка банка* навођена као члан *Удружења банака Београд*, а након тога није се више налазила

⁴⁷ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

⁴⁸ Joso Lakatoš, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb 1933, 216.

⁴⁹ АЈ, 65-1458-2442, Извештај инспектора Љуб. Олића од 8. марта 1929.

⁵⁰ „Скупштина удружења банака у Београду“, *Политика*, 8.714, 15. август 1932, 6.

на списку чланова.⁵¹ Од 1930. године пословање Индустријско-трговачке банке било је онемогућено и она се налазила у тихој ликвидацији.⁵²

Необјављени извори

Архив Југославије, збирка Добривоја Стошовића.

Архив Југославије, фонд Министарства трговине и индустрије Краљевине Југославије.

Објављени извори

Адресар Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца за индустрију, обрт, трговину и пољопривреду, Београд 1928.

Алманах Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Загреб 1928.

Извештај Удружења војвођанских банака за 1926. годину, Нови Сад 1927.

Народна банка 1929, Београд 1930.

Правила Врањске прометне банке за Кредит и Штедњу А. Д. у Врању, Врање 1926.

Правила Индустријско-трговачке банке у Врању, Врање 1925.

Удружење банака Београд, Извештај Управног одбора о раду за 1929. годину, Београд 1930.

Удружење банака Београд, Извештај Управног одбора о раду за 1931. годину, Београд 1932.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1930, Wien 1930.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1931, Wien 1931.

Compass, Finanzielles Jahrbuch 1932, Wien 1932.

Штампа

Банкарство, Загреб-Београд-Љубљана 1926.

Врањске новине, Врање 1920.

Политика, Београд 1932.

Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд 1926.

⁵¹ Удружење банака Београд, *Извештај Управног одбора о раду за 1929. годину*, Београд 1930, 10; Удружење банака Београд, *Извештај Управног одбора о раду за 1931. годину*, Београд 1932, 10.

⁵² Р. М. Симоновић у нав. дело, 100, наводи да је Индустријско-трговачка банка пропала за време светске економске кризе. Очито да је она у паралисаном стању дочекала избијање банкарске кризе у Краљевини Југославији на јесен 1931. године.

Литература

Бецић, Иван М, „Сурдуличка прометна банка“, *Лесковачки зборник*, LVII, Лесковац 2017.

Lakatoš, Joso, *Jugoslovenska privreda*, Zagreb 1933.

Министарство финансија Краљевине Југославије 1918-1938, Београд 1938.

Народна банка 1884–1934, Београд 1934.

Поповић, Новак, Мишић, Душан, *Наша домаћа привреда, фактори, стање - унапређење*, Београд 1929.

Симоновић, Риста М, *Друштвена историја Врања, Од краја 19. до краја 20. века*, Врање 2013.

Споменица двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије 1912–1937, Скопље 1937.

Станојевић, Станоје, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, I, Загреб 1925.

Summary

Ivan M. Becić

INDUSTRIAL AND TRADE BANK A. D. - VRANJE

In order to provide enough financial resources for his footwear factory, Stojan Nikolić founded with his relatives and a group of big traders in 1925 an Industrial Commercial Bank. The capital of the bank was one million dinars, and Nikolić and his family owned more than half of the shares. Although it was created with the intention of investing in the industry, the Industrial-Commercial Bank earned profit as other monetary institutions in Vranje and the state, ie by giving short-term loans under bills of exchange. In the period from 1926 to 1928, the bank successfully operated, but the dividend that it made to the shareholders was very modest.

. The main client of the bank was Prva Vranjska shoe factory, which invested 25% - 50% per annum from the bank's basic capital. Since the economic crisis since 1925 has affected all segments of the society, the main beneficiaries of the loan with this bank have become farmers. The great indebtedness of the farmers raised the question of the possibility of their repayment. In an atmosphere of agitation that loans are not repaid, the Industrial-Commercial Bank has remained uncertain, since the return of more than one million dinars in loans has become difficult to pay. If investments are made in the footwear factory, the bank's positions were that it formally retained the activity, but was basically illiquid.

The result of this business was that the bank's operations had been passivated since 1930 and that it was in a silent liquidation.